

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

*Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštojos mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS

Svarstant Vilniaus universiteto likimą 1831 m.¹, įvairūs valdžios pareigūnai nurodė ne vieną argumentą prieš universiteto uždarymą: perkėlimas daug kainuotų, Lietuvos jaunimas, vykdamas mokytis į kitas imperijos aukštąsias mokyklas, skleis ten priešiškas idėjas, o grįžęs iš jų bus dar nesukalbamėnis, Medicinos-chirurgijos fakultetas garsėjo kaip geriausias visoje valstybėje, be to, negalima palikti katalikų be institucijos, kuri rengia aukštesniuosius dvasininkus. Universiteto uždarymo šalininkai nurodydavo neigiamą šios įstaigos poveikį Lietuvos jaunimui.

Kaip žinoma, Vilniaus universitetas buvo uždarytas (oficialus įsakas paskelbtas 1832 m. gegužės 1 d.), o du fakultetai pertvarkyti į atskiras aukštąsias mokyklas, kurios dar šiek tiek laiko gyvavo: Medicinos-chirurgijos akademija iki 1840 m., Dvasinė akademija – iki 1842 m. (ji buvo perkelta į Peterburgą)².

¹ Universiteto bei po jo buvusių institucijų likimas istoriografijoje jau ne kartą aprašytas, čia šios problemos plačiau neaptarsime. Svarbesni šiuo požiūriu darbai būtų tokie: Л. Пантелеев, Закрытие Виленского университета, *Русское богатство*, 1909, № 11, с. 45–69. Dėkojame Vytautui Jogėlai, nurodžiusiam šį straipsnį; J. Kozłowska-Studnicka, Likwidacja Uniwersytetu Wileńskiego w świetle korespondencji urzędowej, *Księga pamiątkowa ku uszczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno, 1929, s. 405–419; LAIS, t. 14: V. Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 metais: organizacija ir veikla*, Vilnius, 1997, p. 26–33; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich...*, s. 97–128 ir kitur.

² Istoriografijoje dažnai būdavo nurodoma, kad Dvasinė akademija iš Vilniaus iškelta 1844 m.: M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai...*, p. 199; L. Vladimirovas, Mėginimai atkurti, op.cit., p. 130. Šioje studijoje nebandysime aptarti Romos katalikų dvasinės

Taigi po 1830–1831 m. sukilimo uždarydama Vilniaus universitetą valdžia iš esmės pripažino, kad Lietuvoje politine prasme ji negali remtis „lenkais“³, t. y. tradiciniu elitu. Numalšinus sukilimą, kaip žinoma, buvo pradėtas ir švietimo įstaigų rusifikavimas (mokytojų keitimas, dėstymo rusų kalba įvedimas etc.).

Nuo universiteto uždarymo 1832 m. iki Aleksandro II atėjimo į valdžią 1855 m. Lietuvos bajorija tik keletą kartų bandė kelti šios institucijos atkūrimo idėją. 1834 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje iškelta mintis prašyti carą, kad prie abiejų Vilniaus akademijų būtų leista įsteigti matematikos, teisės ir literatūros (ne tik antikinės) katedras, baigėsi nesėkme⁴. Istorinėje literatūroje dar randame teiginį, esą 1843 m. naujai išrinktas Vilniaus gubernijos bajorų maršalas Eduardas Mostowskis kreipėsi į carą su prašymu dėl universiteto steigimo Vilniuje, tačiau Nikolajaus I reakcija buvusi neigijama: jis ne tik nesirengė patenkinti šio prašymo, bet ir nubaudė Mostowskį. Šis nebuvo pavirtintas į naujas pareigas⁵.

Universitetą atkurti trukdė jau minėta sąlyga – valdžia nepasitikėjo socialiniu krašto elitu. Tiesa, „lenkiško“ universiteto atkūrimą galėjo sąlygoti situacija, kai valdžia suinteresuota tam tikru kompromisu su bajorija. Kol imperiją valdė Nikolajus I ir 1830–1831 m. sukilimo išpūdžiai dar nebuvo tapę istorija, o funkcionavo visuomeniniame diskurse kaip gyvosios dabarties sudėtinė dalis, kol Romanovų imperija tvirtai prižiūrėjo „tvarką“ Europoje (prisiminkime tik 1848 m. įvykius ir Rusijos intervenciją Habsburgų valdose), tol neatrodė, kad ši sąlyga pasikeis netolimoje ateityje.

akademijos Peterburge vaidmens svarstant aukštosios mokyklos steigimo Lietuvoje idėją, nes šios institucijos istorija kol kas mažai iširta, o atskleisti tokią problemą šiame darbe nebuvo galimybių.

³ Šį terminą, mūsų supratimu, geriau rašyti kabutėse. Tokiu būdu norime parodyti, kad Rusijos valdininkai XIX a. jam suteikdavo kitokią prasmę, nei jis suprantamas dabar. Šis terminas paprastai taikytas buvusių LDK žemių katalikams, išskyrus valstiečius. Situacija pasikeitė maždaug ties XIX–XX a. riba, kai dauguma šių žemių socialinio elito tapo sudėtinė modernios lenkų tautos dalimi. Vadinasi, XX a. pradžioje rusų valdininkų vartota lenko samprata yra daugmaž adekvati dabartiniam šio termino supratimui.

⁴ A. Janulaitis, *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai...*, p. 570; L. Vladimirovas, Mėginimai atkurti, op. cit., p. 132; E. Aleksandravičius, Bandymai atgaivinti, op.cit., p. 150; A. Kulauskas, Vilniaus universiteto, op. cit., p. 182.

⁵ A. Wrzozek, Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919, *Księga pamiątkowa ku uszczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–29*, Wilno, 1929, s. 1.

Tuo tarpu, kiek žinoma, kai kurie valdžios pareigūnai, pavyzdžiui, Mogiliovo gubernatorius Michailas Muravjovas, Podolės gubernatorius Sergejus Šipovas 1831 m. siūlė reorganizuoti Vilniaus universitetą į rusišką aukštąją mokyklą⁶. Į šį pasiūlymą, kaip žinoma, nebuvo atsižvelgta. Dar kartą rusiškos aukštosios mokyklos klausimas buvo iškilęs 1837 m., kai buvo siūloma steigti tokią įstaigą Smolenske arba Vitebske⁷.

Atsižvelgiant į ką tik aprašytą situaciją, kyla klausimas, kodėl valdžia nesiryžo reorganizuoti Vilniaus universitetą ir sukurti čia rusiškos kultūros židinį (ar vėliau, t. y. iki 1855 m., įkurti), nors tokių pasiūlymų buvo? Kitaip tariant, reikėtų įvardyti tas sąlygas, kurios trukdė įgyvendinti šią idėją. Mūsų supratimu, tam pirmiausia trukdė luominiai principai švietimo sistemoje. Būtent šį klausimą ir reikėtų aptarti detaliau. Juoba tai leis geriau suprasti vėlesnius bandymus pertvarkyti švietimo sistemą tiek visos imperijos mastu, tiek atskirai Lietuvoje.

XIX a. pradžios švietimo reforma siekė sukurti imperijoje vientisą švietimo sistemos piramidę, tačiau neluomiškumo principas nebuvo įgyvendintas⁸. Parapinės mokyklos pagal naujuosius įstatymus atidaromos „visų luomų vaikams, nepaisant lyties ir metų“, tačiau iš esmės jos buvo skiriamos žemutiniams socialiniams sluoksniams. Būdamą viena sudėtinių piramidės dalių, parapinė mokykla turėjo rengti vaikus mokytis apskritinėse mokyklose, šioms, pagal nuostatus taip pat atviroms visiems luomams institucijoms, irgi priskirtos dvi funkcijos: suteikti reikalingų žinių bei rengti mokytis gimnazijose. Šiuo požiūriu padėtis skyrėsi kaip tik VŠA, kur apskritinės mokyklos prilygo gimnazijoms, t. y. pilnoms vidurinėms mokykloms. Lygiai taip pat ir gimnazijos turėjo dvi funkcijas: suteikti užbaigtą vidurinį išsilavinimą bei rengti studijoms universitete. Taigi įstatymais ikiuniversitetinio lygio mokyklose fiksuotas visaluomiškumo principas.

Ne taip aiškiai šis klausimas aptartas universitetų atveju. Nors 1804 m. priimtuose universitetų nuostatuose luominiai barjerai stojant į universitetą atvirai nefiksuoti, tačiau faktiškai jie buvo atviri tik laisvųjų luomų

⁶ Л. Пантелеев, Зкрытие Виленского университета, *op. cit.*, c. 46–55; *LAIS*, t. 14: V. Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija...*, p. 27–29.

⁷ Neišaiškinto autoriaus raštas „Apie tautinės dvasios išplitimą vakarinėse valstybės srityse“ (1837 m.), *LVIA*, f. 378, politinis skyrius (toliau – PS), 1837 m., b. 69, l. 17

⁸ Pagrindiniai teisiniai aktai buvo šie: 1803 m. sausio 24 d. preliminarinės liaudies švietimo taisyklės bei 1804 m. lapkričio 6 d. universitetų ir jiems pavaldžių mokyklų statutai.

nariams⁹. Vyriausybė gana aiškiai savo intencijas išdėstė 1809 m. rugpjūčio 6 d. įsake: „Buvo manyta, kad visi laisvieji luomai, ir ypač bajorai, uoliai pasinaudos universitetų atidarymu <...>“¹⁰. Realiai gimnazijų durys taip pat buvo atviros tik laisvųjų luomų nariams.

Nedviprasmiškai švietimo įstaigų luomiškumą fiksavo 1827 m. rugpjūčio 19 d. Nikolajaus I reskriptas. Imperatorius nurodė, „kad visur mokymo dalykai ir patys dėstymo būdai pagal galimybes atitiktų būsimą tikėtiną besimokančiųjų paskirtį, kad kiekvienas kartu su sveikomis, visiems bendromis sąvokomis apie Tikėjimą, įstatymus ir moralę gautų žinių, kurios jam labiausiai reikalingos ir galinčios prisidėti prie jo dalios pagerinimo ir nebūtų žemiau jo socialinio sluoksnio, taip pat nesiektų per daug pakilti virš to, kur jam pagal įprastą įvykių eigą lemta likti“. Sukonkretindamas šio principo taikymą, Nikolajus I nurodė, kad gimnazijose ir universitetuose turi teisę mokytis tik laisvųjų luomų nariai, o valstiečiams ir neturtingiems miestiečiams skiriamos parapiinės bei apskritinės mokyklos. Taip pat buvo nurodyta, kad baudžiaviniai valstiečiai gali mokytis specialiose mokymo įstaigose, ten jie įgytų žemės ūkyje reikalingų žinių, tačiau mokymo programa jose neturi būti platesnė už tą, kuri numatyta apskritinėms mokykloms¹¹. 1835 m. tą patį principą išdėstė ir Sergejus Uvarovas¹².

Rusijos švietimo sistema buvo pertvarkyta pagal 1828 m. gruodžio 8 d. nuostatus, kurie Lietuvoje iki 1834 m. liepos 1 d. negaliojo, o vėliau buvo įvedami pamažu. Pagal naujuosius nuostatus mokyklos nebebuvo tarpusavyje susijusios kaip viena už kitą aukštesnės pakopos, bet kiekviena jų sudarė užbaigtą mokslo ciklą. Perimamumas liko tarp gimnazijų ir universitetų¹³.

⁹ С. Рождественский, Сословный вопрос в русских университетах в первой четверти XIX века, *Журнал министерства народного просвещения*, 1907, май, с. 3–108; M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai...*, p. 34, 107; J. T. Flynn, Tuition and Social Class in the Russian Universities: S. S. Uvarov and „Reaction“ in the Russia of Nicholas I, *Slavic Review*, vol. 35, 1976, No. 2, p. 234–237; D. Beauvois, *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t.1: *Uniwersytet Wileński*, Rzym, Lublin, 1991, s. 281–282.

¹⁰ Cituojama pagal: С. Рождественский, Сословный вопрос, op. cit., с. 85.

¹¹ *Сборник постановлений по министерству народного просвещения*, т. 2: *Царствование Николая I 1825–1855*, отд. первое, 1825–1839, Санкт Петербург, 1864, стб. 60–62.

¹² D. R. Brower, Social Stratification in Russian Higher Education, *The Transformation of Higher Learning 1860–1930. Expansion, Diversification, Social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States*, Stuttgart, 1983, p. 250.

¹³ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai...*, p. 202.

1839 m. universitetuose buvo įvestas mokestis už mokslą; jis vėliau buvo didinamas. Sunku interpretuoti šią priemonę kitaip kaip žemutinių socialinių sluoksnių patekimo į universitetą apsunkinimą, nors istoriografijoje būta bandymų traktuoti šį žingsnį kaip mėginimą gautomis lėšomis paremti neturtingus studentus, nepaisant jų socialinės kilmės¹⁴.

Dar viena priemonė, nukreipta prieš švietimo sistemos modernizaciją, buvo 1847 m. nustatytas maksimalus kiekvieno universiteto studentų skaičius, t. y. ne didesnis kaip 300¹⁵. Tiesa, šios priemonės nepavyko iki galo įgyvendinti. Uvarovas įtikino imperatorių, kad netikslinga šią ribojančią priemonę taikyti valstybės stipendininkams bei medicinos fakultetų studentams¹⁶.

Minėtasis Varšuvos istorikas Zasztowtas gana vaizdžiai parodė, su kokiomis problemomis susidūrė valdžia, reformuodama švietimo sistemą Vakarų gubernijose. Ji stengėsi iš vidurinių mokyklų eliminuoti bajorystės įrodymo dokumentų nepateikusius „lenkus“. Taigi turėjo stiprinti luominius barjerus švietimo sistemoje. Kita vertus, vidurinėse mokyklose ne tarp bajorų didelę dalį sudarė rusų kilmės ir stačiatikių tikybos asmenys. Šiems asmenims užkirsti kelią į vidurines ir į aukštąsias mokyklas valdžia paprasčiausiai negalėjo¹⁷.

Švietimo sistemos modernizavimą stabdė ne tik valdančiojo elito konservatyvumas, bet ir bajorijos mentalitetas. XIX a. pirmojoje pusėje, iš dalies ir vėliau, dar gana ryškiai matyti skirstymas į aristokratiškas profesijas, pavyzdžiui, teisės, karo meno etc., ir netinkamus bajorų luomui užsiėmimus, prie kurių priskirtinas mediko, mokytojo darbas¹⁸. Šia proga galima prisiminti ir Stanislovo Morawskio liudijimą apie vyresniosios kartos bajorijos reakciją į jo apsisprendimą studijuoti mediciną: „Tiesa, senieji kontušai (ir netgi ne kontušai) nustebę gūžčiojo pečiais, kaip aš galėjau tam ryžtis. Pamenu, kaip senasis Zaleskis, Šventosios seniūnas, mano tėvo bičiulis, kuris niekuomet nesistebėdavęs, jog buvo juristas, kartą savo sūnų kambaryje

¹⁴ J. T. Flynn, *Tuition and Social Class*, op. cit., p. 247.

¹⁵ A. Besançon, *Éducation et société en Russie dans le second tiers du XIXe siècle*, Mouton, Paris, La Haye, 1974, p. 56.

¹⁶ C. Whittaker, *The Origins of Modern Russian Education: An Intellectual Biography of Count Sergei Uvarov, 1786–1855*, De Kalb, 1984, p. 236.

¹⁷ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich...*, s. 151.

¹⁸ P. Г. Эймонтова, *Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической*, Москва, 1985, с. 34.

kamantinėjo mane, kaip galėjo atsitikti, kad aš, kilmingas bajoras ir dvarininkas, studijuojau mediciną!¹⁹

Reziumuojant šį trumpą švietimo sistemos aptarimą, galima konstatuoti, kad čia pėdsakus paliko modernybės iššūkiai – bandoma kurti visa apimančią švietimo piramidę. Tuo pat metu fiksuojame ir tos modernizacijos aiškų ribotumą. Mokyklos ir toliau skirstomos luominiu principu: gimnazijos ir universitetai skiriami laisvųjų luomų dispozicijai.

Luominių barjerų svarbą to meto visuomenėje iliustruoja ir imperijos politinio elito propaguota ideologija. Šis aspektas svarbus dar ir tuo, jog „oficialiojo tautiškumo“ doktrinos autoriumi laikytas liaudies švietimo ministras Uvarovas. „Oficialiojo tautiškumo“ doktrina, glaustai reziumuota trinarėje formulėje „patvaldystė, stačiatikybė, tautiškumas (narodnost)“, atsirado kaip atsakas į modernybės iššūkius, kurie ryškėjo Europoje. Būtent šia prasme ir galima teigti, kad Uvarovo trinarė formulė buvo „modernaus diskurso dalis“²⁰, tačiau jokiū būdu negalima sutikti su tais tyrinėtojais, kurie teigia: „Kadangi Uvarovas įkomponavo **tautiškumą** greta dvejų tradicinių valdžios legitimizacijos Rusijoje principų, tai tokiu būdu rusų tauta įgijo teisę reikalauti sau ne mažesnio paklusnumo nei caras ir cerkvė“ (išryškinta M. Rajewskio. – D. S.)²¹. Uvarovo trinarėje formulėje ryškus vieno iš trijų komponentų iškėlimas virš kitų: „Patvaldystė yra pagrindinė Rusijos politinio gyvavimo sąlyga“²².

Kaip galima spręsti iš bene geriausios Uvarovo veiklos ir idėjinės evoliucijos specialistės Cynthia'os Whittaker tyrimų, liaudies švietimo ministras manė, kad vakarietiški visuomenės modeliai Romanovų imperijai netinka, ir akcentavo savitos rusų kultūros bei istorijos reikšmę. Būtent todėl ir verčiame Uvarovo vartotąjį terminą „narodnost“ „tautiškumu“. Teoriškai taip pat svarstyтина galimybė versti šį terminą „liaudiškumu“, tačiau „oficialiojo tautiškumo“ doktrinos atveju toks vertimas būtų nekorektiškas. Mat Uvarovas, skirtingai nei slavofilai, liaudį laikė pasyvia mase, o autentiškas rusų vertybes, pasak liaudies švietimo ministro, tegali puoselėti tik valdžia. Tokia nuostata

¹⁹ S. Moravskis, *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)*, Vilnius, 1994, p. 58.

²⁰ I. B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, London, New York, 1996, p. 25.

²¹ M. Rajewski, *Zarys rozwoju nacjonalizmu rosyjskiego w XIX i początkach XX wieku (historyczny wstęp do analizy antropologiczno-kulturowej)*, *Między antropologią a filozofią i historią*, pod red. K. J. Brozi, Lublin, 1995, s. 103.

²² Cituojama pagal: В. В. Познанский, *Очерк формирования русской национальной культуры. Первая половина XIX века*, Москва, 1975, с. 143.

implikavo ir atitinkamą požiūrį į liaudies švietimą. Uvarovas siūlė visą dėmesį sutelkti į aukštutinių socialinių sluoksnių edukaciją, nes per didelis dėmesys liaudies švietimui gali sukelti socialinę katastrofą²³.

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į Uvarovo 1832 m. padarytą pareiškimą, kad Rusijos „politinės religijos“ pagrindinės dogmos yra patvaldystė ir baudžiavinė teisė²⁴. XIX a. kai kurie tyrinėtojai netgi rašė, kad Uvarovo „tautiškumas“ yra tik „eufemizmas, reiškiantis, tiesą sakant, baudžiavinę teisę <...>“²⁵. Tačiau šios minties nereikėtų suprasti pažodžiui. Čia tiesiog norėta pasakyti, kad „oficialiojo tautiškumo“ doktrinos „išradėjui“ ir jos propaguotojams baudžiavinė teisė galėjo (ir turėjo) puikiai koegzistuoti su jų suprantamo „tautiškumo“ puoselėjimu²⁶.

Aukščiau aptartoji situacija atspindėjo visai imperijai būdingus procesus. Tuo tarpu Lietuvoje, kaip parodė 1830–1831 m. sukilimas, valdžia susidūrė su politiškai nepatikimu socialiniu elitu. Posukiliminės represijos – universiteto uždarymas, lenkų kalbos eliminavimas iš mokymo įstaigų, Lietuvos Statuto veikimo panaikinimas etc. – liudijo, kad valdantysis imperijos elitas stengiasi užbėgti už akių galimam sukilimui ir bando „atkurti rusiškus pradus“ šiame krašte.

Vadinasi, 1831–1832 m. buvo nepalanki situacija reorganizuoti Vilniaus universitetą į rusišką aukštąją mokyklą, nes Rusijos imperijoje gimnazijos ir universitetai buvo skiriami laisvųjų luomų nariams, o Šiaurės Vakarų krašte rusų šiuose luomuose buvo ne tiek jau daug. Lietuvoje, kaip minėta, valdžia nepasitikėjo bajorija, tuo tarpu lietuviai ir baltarusiai (valdžios supratimu, rusai), į valdžios „tautinės politikos“ akiratį dar nebuvo pakliuvę, arba, tiksliau sakant, papildavo tik epizodiškai, kaip, pavyzdžiui, 1852–1854 m. „mokinių bylos“ atveju²⁷. Būtent tai, mūsų supratimu, trukdė iki 1855 m. planuoti šiame krašte rusiškos aukštosios mokyklos įkūrimą.

²³ C. H. Whittaker, *The Origins of Modern Russian Education...*, p. 3–4, 107–108, 117.

²⁴ E. C. Thaden, *Conservative Nationalism in Nineteenth Century Russia*, Seattle, 1964, p. 20.

²⁵ А. Н. Пыпин, *История русской этнографии*, т. 1: *Общий обзор изучений народности и этнография Великорусская*, Санкт-Петербург, 1890, с. 388.

²⁶ *Ibid.*, с. 233.

²⁷ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai...*, p. 222–225; E. Aleksandravičius, Tautinio identiteto link: 1852–1854 m. „mokinių byla“, *Kultūros barai*, 1990, Nr. 7–8, p. 96–99; L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich...*, s. 247–249; Z. Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje...*, p. 222.